

BÁNKÚTI IMRE

A fejedelem küldetéstudata

KÖPECZI BÉLA ÚJ KÖNYVÉRŐL¹

A DILEMMA

Történetírásunkban arra a kérdésre, hogy Rákóczi miért nem fogadta el a szatmári békét, alapjában egyféle válasz létezik: a békekötést tulajdonképpen „fegyverrel való meggyőztetésnek” tartotta; reális lehetőséget látott a fegyveres harc folytatására; a nemzetközi körülményeket alkalmasnak vélte kedvezőbb feltételek kiharcolására.

Rákóczi békekötés-ellenes érvelésben ezek az indokok 1710 őszén — 1711 tavaszán valóban sűrűn felbukkannak, de a körülmények alakulása érvényüket csökkentette vagy teljesen elvette. A nyolc évig tartó felkelés ugyanis a katonai vereség ellenére sem volt eredménytelen, mert a szatmári béke rendi-nemesi értelemben lényegében biztosította az ország függetlenségét. A fegyveres harc folytatása viszont katonailag teljesen kilátástalanná vált, a nemzetközi tárgyalásokon pedig a magyar felkelés ügyét véglegesen leírták.

Mindezt maga Rákóczi is látta. Mi volt tehát az oka, hogy a békekötést mégsem fogadta el? Ez két leveléből derül ki. Az elsőt 1711. december 11-én írta Vay Ádámnak: „...a francia udvarhoz resolútiómat (elhatározásomat) megírtam, hogy ha hazánk szabadsága legitima diæta (törvényes országgyűlés) által nem stabilizáltatik (állandósítottatik), fejedelemségem vagy æquivalens (ti. az erdélyi fejedelemség egyenértékű rang) nem adattatik: később vagyok protectiója alatt hazámon kívül bujdosnom, — mintsem nemzetem rabságának consentiálnom (igent modanom).”² Rákóczi elképzelése nem mentes az ellentmondástól, mert míg egyrészt saját fejedelemségét összeköti Erdély szabadságával, másrészt el is választja attól, amikor kijelenti, hogy elfogadna azzal „æquivalens” rangot is. Még világosabban fejt ki végső álláspontját fél évvel később, amikor itthon Magyarországon jelentős előrelépés történt a rendi-nemesi jogok „stabilizálása” terén: újra ülésezett az országgyűlés.

Danckából 1712. május 20-án a fejedelem levelet írt a hazatérés gondolatával foglalkozó és tanácsot kérő Vay Ádámnak, egyik legbizalmasabb hívének. Ebben nemcsak a szatmári béke körül fejt ki értékelését, hanem megindokolja azt is, miért választja végül is az emigrációt. Rákóczi tulajdonképpen nem ad tanácsot Vay Ádámnak, kizárólag saját elhatározásáról beszél. Mivel az ország királyt választott magának, aki az alkotmányt biztosító hitlevelet is régi szokás szerint ki fogja adni, és így az ország szabadság visszaállítását („quoad restitutionem libertatum”) elérte, „confoederationális hitemre, még azok meg nem szeptenek, nemannyira kötelezettem is: de Erdélyhez való hitem fenn lévén, azt meg nem szegem, hanem azon időt elvárom, míg az universális békesség (ti. európai békekötés) által találattik olly mód benne, az melly által hitem megszegése nélkül nagyobb securitással (biztonsággal) elvégződhetik dologm...”³

Ezek a levélrészletek aligha értelmezhetők másként, mint úgy, hogy Rákóczi a szatmári béke utáni magyarországi helyzetet a rendi érdekek szempontjából elfogadhatónak tartotta, de a maga számára nem, mivel a békepaktum nem ismerte el az ő erdélyi fejedelemségét (azaz

szuverén voltát). Most csak a tényt szögezzük le s nem megyünk bele annak vitatásába, hogy Rákóczi erdélyi fejedelmi hatalma járt-e volna valami előnnyel a magyarországi társadalmi fejlődésre, vagy biztosíthatta-e volna egyáltalán Erdély függetlenségét két nagyhatalom között?

Azt gondolom, az sem tűnik túlzott és erőltetett következtetésnek, ha megállapítjuk, hogy ebben a döntésben Rákóczi szuverén voltának küldetéstudata jelenik meg, mint a függetlenségi háború egyik összetevője. De itt arról is szó van, hogy ez a küldetéstudat, a szuverén elhivatottsága meg nem szűnhet, azt nem lehet letenni, függetlenül a felkelés sikerétől vagy bukásától. A rendi társadalom gondolatvilágában gyökerező tényezőről van szó, amely csak a liberalizmuson és demokratikus gondolkodáson nevelődött mai ember számára idegen. És nem felel meg természetesen a dualizmus korában kialakított (és közgondolkodásunkban jórészt ma is élő) sematizált Rákóczi-képnek sem.

Azonban most nem az emigrációban élő Rákóczi politikai nézeteit, tevékenységét akarjuk vizsgálni, sem egyre irreálisabbá váló küzdelmét saját szuverén hatalmának elismertetéséért. Talán éppen itt lehet vitatkozni Köpeczi Béla könyvével, amikor finoman bár, de kritizálja Szekfű Gyula megállapítását Rákóczi „túlméretezett hivatástudatáról”. Lehet, hogy e jelző túlzó, de Rákóczi szuverén elhivatottsága tény, ami egész életútján, annak fordulópontjain elhatározóan befolyásolta döntéseiben.⁴

RÁKÓCZI KÜLDETÉSTUDATÁNAK KIALAKULÁSA

A szatmári béke után tehát a fejedelem és az általa nyolc éven át vezetett politikai mozgalom útjai elváltak. Rákóczinak éppúgy megszűnik minden kapcsolata a magyar nemességgel, mint ahogy 1703 előtt sem volt köztük szerves összműködés. Szuverén jogainak érvényre juttatását külső erőktől várja: előbb a francia udvarban reménykedik, majd a nem éppen rokonzenves (és gyorsan kudarcba fúló) török kísérlet következik, majd végül csak a rodostói tervezetések maradnak.

Köpeczi Béla most megjelent nagyszerű könyve végre lehetőséget nyújt arra, hogy Rákóczinak ezt a mai szemmel talán irracionálisnak tűnő döntését megértsük, és elhatározásának gyökereit a fiatal Rákóczi tudatának kialakulásában fedezzük fel. Köpeczi bravúrós forrásfelhasználással, az adatok mindenoldalú értékelésével mutatja be Rákóczi eszmei fejlődését, hivatástudatának genezisést a gyermekkortól kezdve az 1701-es naiv szervezkedésig. Rákóczi fejlődésének erre a szakaszára talán leginkább jellemző a belső indítékok alapján lezajló öntörvényű előrehaladás. Ez a folyamat ugyanis nincs szerves kapcsolatban a hazai politikai problémákkal, a hazai valóság Rákóczi eszmei fejlődésében 1688 és 1703 közt másodlagos szerepet játszik. És mégis, a küldetéstudattól vezérelt szuverén egyéniség létrejötte a magyar rendi társadalom objektív szükséglete volt.

A Bocskai István óta folyó rendi mozgalmak és fegyveres felkelések létrehozták a maguk dinasztíáját, a Rákóczi család megtestesítésében. Ennek a funkciónak az ellátására, mivel a török protektorátus alatt álló erdélyi államnak a rendi küzdelmekben fontos szerepe volt, a két állam (királyi Magyarország—Erdély) között fekvő birtokai révén a Rákócziak voltak a legkedvezőbb helyzetben. Az a nagybirtokos család, amely három (illetve II. Ferencsel együtt négy) ténylegesen uralkodó, és egy választott fejedelmet adott Erdélynek, joggal tartott igényt a rendi-nemzeti dinasztia rangjára, és ezt a nemesi közvélemény, legalábbis a felkelések bázisát alkotó kelet-magyarországi és erdélyi nemesség, el is fogadta.

A fiatal Rákócziban kibontakozó elhivatottság tudata tehát nemcsak egy immanens fejlődés eredménye volt, hanem a magyar rendi társadalom évszázados tradícióból táplálkozott s nagyon is élő politikai követelményeknek felelt meg.

Köpeczi Béla részletesen felsorolja és elemzi azokat az indítékokat, amelyek hatással voltak Rákóczi hivatástudatának kialakítására. A magyar rendi társadalom hierarchiájában el-

foglalt rangjáról, a születés mindent eldöntő praedestinációjáról már gyerekkorától, talán öntudatlanul, megszerezte az első, de bizonyára maradandó élményeket a munkácsi vár ostromának (1685—1688) eseménydús éveiben. Az őt körülvevő nemesek és katonák — többnyire a Rákóczi ház familiárisai — közvetítették felé a rendi társadalom értékítéletét: a fiatal Rákóczit az erdélyi fejedelmi szék jogos örökösének, uruknak tekintették, aki fejedelmi sarjként a rendi társadalom csúcsán áll.

Azok a sérelmek, amelyeket a neuhausi és prágai évek kiváltottak benne, amikor csak grófnak titulálták, mutatják, hogy társadalmi rangjának tudata ekkor már mélyen élt a kamaszodó fiú lelkében. A dac csak növelte az elhivatottság tudatát.

Bár ellenkező tendencia is megfigyelhető a fiatalemberré serdülő Rákóczi életében: igyekezett beilleszkedni az udvar fénykörében gyülekező arisztokrácia soraiba, élte az udvari körök édes életét. De két esemény csakhamar kimutatta, hogy a lélekben csak szunnyadt, de nem szűnt meg a szuverén kialakulásának folyamata. Az egyik: 1694-ben feleségül vette Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnőt, akinek családja ugyan elszegényedett volt, de távoli rokonságban állt I. Lipót feleségével, Eleonora Magdalénával és a francia udvarral is. A házassághoz csak utólag nyerte el az udvar engedélyét, előbb azonban házi árestomot kapott, mint-hogy „ilyen előkelő házasságot kötött előzetes császári egyetértés és engedély nélkül”.⁵

A szuverén másik jelentkezése az a (nem kevés pénzbe kerülő) küzdelem volt, amelyet Rákóczi a dédapjának, I. Rákóczi Györgynek 1645-ben adott német-római birodalmi hercegi (princeps) cím érvényesítéséért indított. Itt két mozzanat érdemes említésre. Az egyik: Rákóczi már szinte saját dinasztiáját említi, amikor a hercegi cím kontinuitására hivatkozik a Rákóczi házon belül. A másik: Rákóczi egyik, 1696-i beadványában előfordul olyan gondolat, amellyel majd 1712-ben találkozunk, ti. aki a fegyverek és a háború jogán szerez örökös fejedelemséget, az akkor sem veszti el címét, ha az ország elveszett.⁶ Az udvar végül engedett, 1697 elején elismerte Rákóczi hercegi címét. Köpeczi értékelése szerint: „Biztos, hogy a sok huzavona keserűséggel töltötte el Rákóczit, de az akció végül még a hegyaljai felkelés előtt sikerrel járt. Nem lehet tehát azt állítani, hogy döntő lett volna ellenzékiességének kialakításában.”⁷

RÁKÓCZI FEJLŐDÉSÉT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

Emeljünk ki a Rákóczi eszmei fejlődését meghatározó tényezők közül néhány olyat, amelyekről Köpeczi Béla is szól, de amelyek véleményünk szerint különbözőképpen befolyásolták hivatástudatának kiformalódását. Bár ellentmondásnak tűnik, de elsőnek említsük meg magát a jezsuita nevelést, amely szándéka ellenére ugyan, de megerősítette a fiatal Rákóczi lelkében megindult folyamatot, amikor az isteni rendelés követését — minden körülmények közt való követését —, igyekezett beleplántálni a maga fejedelmi származását és hivatását egyre inkább isteni rendelésnek tartó fiú lelkébe.

És itt el is érkeztünk ahhoz a tényezőhöz, amelyre kutatásunk eddig nagyon kevés figyelmet fordított. Ez Rákóczi lelki alkata, és ezzel összefüggésben a pszichológiai mozzanatok szerepe. A lélektan a Rákóczihoz hasonló típusú embert belsőleg vezéreltnek nevezi. „A belsőleg vezérelt ember képes végigküzdeni egy életet egy olyan mű, fölfedezés vagy küldetés szolgálatában, amelyért esetleg semmiféle külső jutalomra sem számíthat.”⁸ E küldetéstudat mögött állhat vallási indíték, vélt isteni parancs, politikai meggyőződés, vagy akár a rendi társadalom értékrendjéből fakadó hivatástudat.

Ugyancsak lényeges kérdés Rákóczi fejlődésében a hazai nemességgel, egyáltalán a magyarországi valósággal való kapcsolata. Ez a kapcsolat felszínes, semmiképpen sem meghatározó Rákóczi eszmei fejlődése szempontjából. Különösen áll ez hazai tartózkodásának első éveire (1694 vége — 1697 közepe). Nyilván egyre több tapasztalatot szerzett ugyan a hazai állapotokról, de nem került szorosabb kapcsolatba az elégedetlenkedő nemességgel, sem a bécsi

terveket bíráló arisztokratákkal, még kevésbé más társadalmi rétegekkel. Családi problémákkal, udvartartásának berendezésével van elfoglalva.

Pedig ezek az évek fontos változásokat hoztak az ország számára. A török kiűzése, a Habsburgok örökös királyságát elfogadó 1687-es országgyűlés, az 1688-as eperjesi tragédia, Erdély függetlenségének megszűnése, Thököly végleges bukása után nyilvánvaló volt, hogy az udvar és a rendek közti erőviszony gyökeresen megváltozott. Csak idő kérdése volt, hogy ezt kihasználva, az udvar mikor és mit lép, de a jövő nem sok jóval biztatta a magyar nemességet.

Az udvar tervei fokozatosan ismertté váltak: 1689-re Kollonich kidolgozza az Einrichtungsverket, amely lényegében a cseh modell megvalósítását ajánlja, majd megjelennek a távlatban a nemesség megadóztatásával járó adótervek, az adóösszegek felemelése, a végvári katonaság redukciója, a protestánsok jogainak szűkítése — és mindez országgyűlés, azaz a rendek hozzájárulása nélkül. A Habsburg-hű arisztokraták egy csoportja (Eszterházy Pál, Batthyány Ádám) kidolgozott ugyan egy reformtervet a magyar rendi alkotmány modernizálására, de ezzel az udvar nem is foglalkozott. Az udvar tervei és rendeletei főleg a megyei nemesség körében okoztak elégedetlenséget, bár a bevezetésükkel kapcsolatos tárgyalásokon a nagybirtokosok is élesen tiltakoztak.

Az elégedetlenség ellenére a nemesség magatartása ellentmondásos. Miközben ellenzi a rendi jogok elleni udvari rendeleteket, ugyanakkor a nemesi vármegyei szervezet révén részt vesz az abszolutisztikus intézkedések végrehajtásában. Aktív ellenállásra nem is szánta el magát a nemesség.

Rákóczi ezeket a politikai mozgalmakat távolról szemlélte. 1697. július 1-én váratlan külső esemény robban bele belső fejlődésébe: a hegyaljai felkelés ez, amely meglepi Rákóczit. Gondolkodásra nincs idő, a cselekvést a reflexek irányítják: futás Bécsbe, lényegében menekülés a döntés, az öt megnyerni akaró felkelők elől. A döntés, ha reflexgyorsaságú volt is, bölcsnek bizonyult. A felkelést, amely elszigetelt maradt (a nemesség egyszerű parasztlázadásnak tartotta, s Rákóczi sem ismerte el később „nemzetinek”, azaz a rendi érdekeket szolgáló mozgalomnak), a császári katonaság és a magyar nemesség játshi könnyedséggel és brutális kegyetlenséggel leverte. Nem kétséges, mi lett volna Rákóczi sorsa, ha csatlakozik a felkelőkhöz.

A felkelés azonban mégis hatással volt Rákóczi eszmei fejlődésére: figyelme ezután Magyarországra fordul, bár ez egyelőre csak azt jelenti, hogy intenzívebben kezd foglalkozni az ország történetével, jöni kérdésekkel, politikai elmélettel. Egy ideig azonban nem tér haza, csak 1698 végén. Úgy tűnik, hogy ettől kezdve valamivel szorosabb szálak fűzik a nemességhez is. Erről szép sorokat olvashatunk Vallomásaiban, de ezeket kellő fenntartással kell fogadnunk, hogy elkerüljük a visszavetítés veszélyét. Rákóczi elmondja, hogy először Bercsényivel került bizalmas kapcsolatba, aki meglepetéssel értesült a herceg nézeteiről, hogy tudniillik nem ért egyet az udvar intézkedéseivel. Bercsényitől azután a nemesek (bizonyára szűk körre) is értesült erről. „Ezek aztán rendkívül megörültek, mikor Bercsényi gróftól megtudták az én rejtegetett gondolataimat.” De talán saját személyének eljövendő szerepét sem látta ekkor még olyan világosan, mint ahogy írja: „Nevezetesen csak az én személyem volt az, amely csáládóm és őseim tekintélyénél fogva összefoghatta az egymás között egyenlőknek elgondolásait és biztosíthatta a külföldi keresztény uralkodók barátságát is. Én mindenki másnál illetéke-sebb voltam arra, hogy visszaállítsam érvényébe a dédapámtól, I. Györgytől III. Ferdinánd császárral kötött nagyszombati békét, amely akkor megerősítette az ország szabadságjogait, hogy azután megint csak újra és újra elkobozzák azokat. Az a szövetség pedig, amelyet a dédapám akkor a francia és a svéd királyokkal kötött, kiterjedt az ő utódaira is, és így egyedül én voltam illetékes ehhez a lehetőséghez folyamodni.” Ezek a húsz évvel később leírt sorok is bizonyítják, hogy Rákóczi akkor még mindig a külső segítség megnyerését tartotta döntőnek, amit lépései igazoltak is. Vallomásaiban ezután következik egy mondat, ami már a száműzött Rákóczi visszavetített érzéseit tükrözi: „Mindezek a megfontolások hozzáim hajlították a főurak és a nemesség szívét, pedig eladdig idegenkedtek és féltek tőlem németes szokásaim, ru-

házaom és életmódom miatt, főként pedig azért, mert a parasztmozgalmak alatt a császár ügye mellett buzgólkodtam.”⁹ A nemesség és Rákóczi közt ekkor még nem volt ilyen szoros kapcsolat, másrészt Rákóczi nem buzgólkodott a parasztmozgalmak leverésében — annál inkább Bercsényi és a nemesség.

E sorok lényege az, hogy egyrészt Rákóczi hivatástudata és az érlelődő nemesi, rendi mozgalom objektíve közeledett egymáshoz, másrészt az ország szabadságának helyreállítására Rákóczi még mindig a külső segítség elsődlegességét vallotta. Úgy, mint majd 1711 után is...

Ezek után került sor a francia királlyal való, körülményeit tekintve meglehetősen megfontolatlan és naiv kapcsolatfelvételre. Úgy tűnik, Rákóczi nem ismerte fel a veszélyt, amit ez jelentett. Ő maga fiatalágával és tapasztalatlanságával magyarázta ezt a könnyelműséget, lehet, hogy a küldetéstudat elhalványította a veszélyérzetet és tompította az óvatosságot. Valószínű, hogy az egész mozgolódás hamvába holt epizód marad, ha a magyar rendek ellenkezésén felingerelt bécsi udvar — félreismerve erejét mind a honi, mind a nemzetközi porondon —, le nem csapott volna Rákóczira és körére, hogy példát statuáljon. (XIV. Lajos ugyanis lényegében elutasítóan válaszolt, a nemesség körében való szervezkedés pedig alig lépte túl a po-harazgató társaság politizálását...)

A következmények ismertek. A Habsburg-politika irányítói talán túlságosan is élénken emlékeztek még a harminc év előtti eseményekre, arra a könnyedségre, ahogyan a Zrínyi—Nádasdy—Rákóczi szervezkedést leverték. Bár arra is emlékezniök kellett volna, hogy végül is az udvar kíméletlensége szította fel a kuruc mozgalmat és a Thököly-felkelést. Az udvarral tehát nem először fordult elő, hogy számítási hibát vétett. Most is ez történt: éppen az ellenkező helyzet következett be.

Rákóczi börtönbe került, majd megszökött: de éppen fogságra vetésével befejeződött el-hivatottságának, küldetéstudatának kiépülése. Másrészt az udvar megfontolatlan lépése felhívta az ország közvéleményét Rákóczi személyére, mintegy kijelölve őt egy esetleges újabb rendi-nemzeti felkelés hivatott vezetőjének. Márpedig a XVII. század tanúsága szerint egy-egy rendi vagy hajdúmozgalom akkor emelkedett rendi-nemzeti szintre, ha a rendi társadalom struktúrájának és értékrendjének megfelelően politikai tekintéllyel és tehetséggel rendelkező nagybirtokos állt az élére.

Köpeczi Béla könyve egy ilyen vezetésre hivatott, nagyformátumú történeti személyiség pályájának fiatalkori ívét rajzolja meg. Ez a pályaivrész pontosan illeszkedik a függetlenségi háború fejedelmének, majd a száműzött Rákóczi magatartásának pályapilléreihez.

JEGYZETEK

1. *Köpeczi Béla*, Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja. Bp., 1982.
2. Archivum Rákocianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára. I. oszt. III. köt. Szerk. *Thaly Kálmán*. Bp., 1874. 698—701. l.
3. Uo. 743—745. l.
4. *Szekfű Gyula*, A száműzött Rákóczi. Bp., 1913.
5. *Köpeczi* i. m. 106. l.
6. Uo. 111. l.
7. Uo.
8. *Pressing Lajos*, Akadályelhárítók és megtorpanók. Élet és tudomány, 1982/13. 396—397. l.
9. *Rákóczi Ferenc*, Vallomások. Emlékiratok. Bp., 1979. 92—93. l. (Fordította *Szepes Erika*.)